

Zpráva o stavu sociálních lidských práv

ČERVENEC — PROSINEC 2022

Ve zkratce

I v druhé polovině roku 2022 na významnou část domácností negativně dopadla bezprecedentní inflace a vysoké ceny energií a bydlení. Stát na to reagoval snahou o valorizaci některých dávek a podporu jejich čerpání, dávky nicméně stále pomáhají jen zlomku lidí ve špatné ekonomické situaci. Obrovské přetížení – a v některých případech až kolaps – Úřadů práce ukázal na to, že složitý a restriktivně nastavený dávkový systém nefunguje jako spolehlivý nástroj ochrany. V některých případech ani není vhodným nástrojem řešení (např. pro skutečné řešení vysokých cen bydlení nebo situace lidí v exekuci). Integrace uprchlíků a uprchlic z Ukrajiny probíhá povzbudivým tempem a s rostoucím zapojením expertů a expertek ze státní správy i nevládních neziskových organizací. Z dat v oblasti bydlení, pracovního trhu, vzdělávání a jazykové přípravy lze nicméně vyčíst trhliny, které je třeba podchytit včas – dokud jsou opatření relativně méně nákladná a mohou přinést rychlé výsledky. V oblasti sociálních a zdravotních psychiatrických služeb se pozitivní změna stále nerýsuje. V druhé polovině roku 2022 vyšla najevo série neštěstí, která poukazují na to, že poskytování těchto služeb v ústavním prostředí je z podstaty věci problematické. Potřebná transformace, která by nás od ústavů posunula směrem ke službám poskytovaným v komunitě, je v nedohlednu. V Česku se nadále budují velkokapacitní ústavy a jako cestu pro předcházení podobných tragédií volí represivní strategie.

expertky a expert: **Simona Bagarová, DiS.**; **Mgr. Bc. Šárka Dušková; Magda Faltová; Mgr. Lenka Gulová, Ph.D.**; **Mgr. Jana Smiggels Kavková; Mgr. Markéta Švarcová; Lucie Trlifajová, Ph.D.**; **Mgr. Jindřich Vobořil**
koordinátorka pracovní skupiny: **Mgr. Vendula Menšíková**

Pozitivní trendy

- Schválení novely zákona zvýhodňující zkrácené pracovní úvazky mimo jiné za účelem usnadnění návratu žen trh práce po mateřské/rodičovské pauze v souladu s požadavky směrnice Evropského parlamentu a Rady o rovnováze mezi pracovním a soukromým životem rodičů a pečujících osob.
- V rámci českého předsednictví vyjednání směrnice Evropského parlamentu a Rady, kterou se posiluje uplatňování zásady stejné odměny mužů a žen za stejnou nebo rovnocennou práci prostřednictvím transparentnosti odměňování a mechanismů prosazování. Členské státy ji budou do tří let muset transponovat do vnitrostátního práva.
- Zvolení Víta Alexandera Schorma, kandidáta s potřebnou odbornou zkušeností, zástupcem ombudsmana.
- Přístup zmocněnkyně pro lidská práva Kláry Šimáčkové Laurenčíkové ke studentským stávkám iniciativy „Univerzity za klima“ a celkové posílení lidskoprávní agendy na národní úrovni.

Hlavní zjištění

HROZBA!

Dávkové systémy nejsou spolehlivým nástrojem ochrany a dlouhodobě neřešené problémy nadále zhoršují zahlcení Úřadů práce

V kontrastu s dlouhodobou stigmatizací a navyšováním kontroly v systému sociálních dávek se v poslední roce politický diskurz posunul k tomu, že jsou více vnímány jako legitimní nástroj pomoci. Pozitivně lze hodnotit snahu o dlouho opomíjenou valorizaci. Změny nicméně nereagují na dlouhodobé systémové problémy (složitá administrace, přísné kontroly, stigma, omezená dostupnost informací, minimální kapacity pro poradenství a sociální práci, extrémně nízké ohodnocení pracovníků), které ještě násobí akutní přetížení (a v některých případech až kolaps) Úřadů práce. Dávkové systémy tak nadále pro většinu ohrožených lidí nefungují jako nástroj ochrany. Čerpá je jen malá část lidí s nárokem (např. příspěvek na bydlení v roce 2021 čerpala asi každá třetí domácnost, která měla nárok a u seniorů každá desátá; počet příjemců dávek za poslední rok stoupl i přes značné zhoršení situace jen o třetinu). Pro řadu nových i stávajících příjemců je navíc extrémně problematické pozdní vyplácení dávek (riziko zadlužení, ztráty bydlení). Sociální pracovníci namísto podpory často řeší nefunkční dávkové systémy. Specificky ohrožení jsou lidé v exekuci a insolvenční, u kterých se nárok na dávky počítá podle příjmu před srážkami. Nastavení systému srážek přitom vede k tomu, že jejich příjmy mohou být nižší než dávky (to se týká především pracujících ve větších městech). Vzhledem k tomu, že pro řadu lidí není možné z příjmu z legální práce pokrýt náklady na život, jsou lidé v exekuci často tlačeni do práce v šedé ekonomice. To přináší negativa jak jednotlivcům (vysoká zranitelnost v důsledku nevymahatelnosti pracovních práv, omezená sociální ochrana při nemoci, úrazu či stáří, zdravotní dopady dlouhodobé nejistoty aj.), tak státu a společnosti jako celku (daňové úniky, negativní dopady na důvěru ve stát a instituce aj.). Způsob výpočtu nezabavitelné částky, která není logicky navázána na dávky státní sociální podpory a reálné náklady na bydlení, tento problém prohlubují.

Přetrvávají špatné podmínky v sociálních a zdravotních psychiatrických službách a potřebné změny jsou na mrtvém bodě

V druhé polovině roku 2022 vyšla najevo série případů ukazujících na porušování lidských práv v rezidenčních zařízeních sociálních i zdravotních psychiatrických služeb. Zveřejnění utajovaných zpráv z hodnocení psychiatrických léčení Ministerstvem zdravotnictví (MZ) z let 2018-2019 odhalilo závažná porušování lidských práv, včetně podezření ze špatného zacházení a mučení. Odhalení násilné vraždy Doroty Š. sociálním pracovníkem v jejím sociálním zařízení a následné nečinnosti státních orgánů dále upozornilo

- Předložení návrhu nového zákona o správě voleb, který mimo jiné zakotvuje nemožnost omezení aktivního volebního práva pro lidi s postižením, kteří mají omezenou svéprávnost. Schválení znění navrhovaného Ministerstvem vnitra by ČR přiblížilo k naplňování Úmluvy OSN pro práva osob se zdravotním postižením.
- Posun ve veřejném vnímání sociálních dávek jako legitimního nástroje pomoci.

Negativní trendy

- Oslabení úřadu veřejného ochránce práv v důsledku odebrání svěření agendy Monice Šimůnkové ombudsmanem Křečkem a následné rezignaci Šimůnkové na funkci zástupkyně ombudsmana.
- Nedostatečná implementace směrnice EU z června 2019 o rovnováze mezi pracovním a soukromým životem rodičů a pečujících osob (navzdory povinnosti to provést do 2. srpna 2022).
- Přetrvávající nedostatečné zapojení NNO do vytváření strategie a legislativy týkající se postavení držitelů dočasné ochrany z Ukrajiny.
- Navrhovaná změna systému financování asistentů pedagoga pro děti, žáky a studenty se speciálními vzdělávacími potřebami. Omezení poskytované podpory by mohlo zkomplikovat inkluzi žáků se zdravotním postižením do vzdělávacího procesu.
- Návrh novely zákona o pedagogických pracovnících, která opět opomíjí zakotvit školní sociální pedagogy jako pedagogické pracovníky (což je v rozporu

...

na zcela nedostatečnou ochranu lidí s postižením žijících v těchto ústavech. Tyto a mnohé předchozí kauzy poukazují na inherentní problematičnost poskytování sociálních služeb v ústavním prostředí, ve kterém jsou klienti typicky uzavřeni, nemají možnost volby a péče je poskytována způsobem, který je na ní činí odkázanými. Odborné organizace i mezinárodní lidskoprávní instituce dlouhodobě volají po transformaci sociálních i zdravotních psychiatrických služeb tak, aby respektovaly důstojnost a volbu klientů, posilovaly jejich schopnost samostatného života a umožňovaly podporu v přirozeném prostředí. Taková transformace se neobejde bez zajištění kvalitního školení a důstojných pracovních i platových podmínek sociálním pracovníkům. V ČR je však na mrtvém bodě. Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) k prevenci podobných tragédií navrhuje výhradně represivní strategie, které neřeší podstatu problému. Systémově zde k deinstitucionalizaci sociálních služeb nedochází a budují se další velkokapacitní zařízení.

Trestní regulace nadhodnocuje nebezpečnost návykových látek

Praxe posledních let ukazuje, že systém trestní represe v ČR v souvislosti s nelegálními drogami neúměrně přísně posuzuje činy, jejichž společenská nebezpečnost je ve skutečnosti nízká. V důsledku toho v posledních letech dochází k nadměrné kriminalizaci případů, jako jsou pěstování a zpracování konopí pro vlastní potřebu a nakládání s konopím při domácí výrobě mastí (např. kauza rodiny Koláčných), použití psychedelik v neformálním léčebném kontextu (např. kauza manželů Kordysových) a šíření informací o konopí (např. kauza Roberta Veverky a časopisu Legalizace). Dochází k tomu, že některé tyto delikty jsou trestány přísněji než násilné trestné činy. Současné nastavení trestní regulace návykových látek v ČR přeceňuje zdravotní a společenskou nebezpečnost návykových látek. Je potřeba lépe vyvážit zájem společnosti na ochraně před návykovými látkami (udržet co nejnižší míru užívání) s negativními dopady represí (zvýšení rizikovitosti užívání, rozvoj nelegálního trhu, přísné trestní postihy a podobně).

Doporučení expertní skupiny pro další období

1. Nastavit systém automatické valorizace klíčových dávek (životního minima, přídavků na děti, všech složek normativních nákladů na bydlení apod.) v závislosti na inflaci.
2. Posílit kapacity Úřadů práce, zjednodušit administraci dávek, posílit kapacity poradenské činnosti a sociální práce a pracovníky podpořit adekvátními odměnami a supervizemi – a garantovat vyřízení žádostí o dávky v termínech.

s Národním akčním plánem inkluzivního vzdělávání a zejména potřebou škol komplexně pomáhat řešit sociální situaci dětí).

- ↘ Nedostupnost individuálního bydlení jako největší překážka pro adaptaci uprchlíků. Kromě nedostatku dostupných bytů na trhu je příčinou i nedostatečná dávková podpora (uprchlíci např. nemohou žádat o dávky na podporu bydlení).
- ↘ Nedostatečné začlenění dětí z Ukrajiny do českého školství, zejména v případě středoškoláků. Může to znamenat riziko pro jejich další integraci a posilovat riziko prekarizace.
- ↘ Přeceňování společenské nebezpečnosti činů souvisejících s nelegálními drogami a jejich neúměrná kriminalizace.
- ↘ Nedostatek politické vůle a podpory v pokračování reformy psychiatrie směřující k rozvoji komplexních psychiatrických služeb v komunitě místo velkých psychiatrických ústavů, ve kterých prokazatelně dochází k závažnému porušování lidských práv, včetně špatného zacházení nebo mučení.
- ↘ Nedostatečná inkluzivita vysokých škol reprodukcí a prohlubující nerovnosti ve společnosti. Otevřenost univerzit k potřebám jedinců a společnosti se stále soustředí spíše do roviny deklarácí a dílčích iniciativ některých fakultních pracovišť, než každodenní žité praxe.

3. Předcházet pozdnímu vyplácení dávek sociální podpory novým i stávajícím příjemcům a omezit tak riziko ztráty nároku na dávky v důsledku pozdě uhrazeného nájmu.
4. Garantovat ochranu příjmu osob v exekuci a insolvenční. Nastavit systém výpočtu nezabavitelné částky, který bude reflektovat reálné náklady na bydlení v dané oblasti a který zajistí, aby měli lidé vyšší reálné příjmy (po exekuci či insolvenční srážce), než které odpovídají tomu, kolik by získali z dávek hmotné nouze a státní sociální podpory, pokud by nepracovali.
5. Zajistit dostupnost bydlení nejen pomocí dávek a růstu příjmů (mezd, důchodů), ale otevřít debatu o dalších nástrojích, např. regulaci nájemného, danění majetku.
6. Změnit nastavení trestní regulace v oblasti návykových látek v ČR tak, aby zohledňovala skutečnou nebezpečnost jednotlivých návykových látek.
7. Vyšetřit podněty Border Violence Monitoring Network ohledně podílu českých policistů na policejním násilí na makedonských hranicích, které tato organizace podala na GIBS.
8. Zajistit lepší soulad mezi kompetencemi a kvalifikacemi lidí z Ukrajiny při výkonu práce v ČR (80 % lidí z Ukrajiny nyní pracuje v méně kvalifikovaném zaměstnání, než na Ukrajině). Rozšířit podporu o jazykové kurzy a flexibilní pracovní místa pro pečující.
9. Zahájit proces systémové deinstitucionalizace sociálních a psychiatrických služeb. Je nezbytné, aby MZV i MPSV přijaly jasnou dlouhodobou vizi a konkrétní plán transformace těchto služeb, který by bral v potaz vzájemnou propojenost obou systémů.
10. Zahájit širší dialog s představiteli univerzit k tématu úlohy vzdělávání a vysokoškolských vzdělávacích institucí ve společnosti a celkově společenské odpovědnosti univerzit.
11. Zjednodušit systém žádostí o odškodnění za protiprávní sterilizaci tak, aby bylo pro oběti dostupné.
12. Efektivně a odpovědně transponovat směrnici, která posiluje uplatňování zásady stejné odměny mužů a žen za stejnou nebo rovnocennou práci prostřednictvím transparentnosti odměňování a mechanismů prosazování.
13. Efektivně a odpovědně transponovat směrnici o rovnováze mezi pracovním a soukromým životem rodičů a pečujících osob.

„Nejen akutní inflace a ceny energií, ale také dlouhodobý rapidní růst cen bydlení zásadně omezuje možnosti řady domácností zajistit si základní ekonomickou stabilitu. Dnes vidíme, jak to zvyšuje zranitelnost lidí v nájemním bydlení, a to včetně střední třídy. Tento problém otevírá otázku, zda je udržitelné jej řešit pouze prostřednictvím systému dávek, které se tím de facto stávají státním transferem k majetnějším skupinám ve společnosti, nebo je na čase otevřít debatu o zastropování cen bydlení nebo zdanění majetku, které je v Česku nízké. Podstatné je samozřejmě také zajistit ochranu příjmů, například růstem minimální a zaručené mzdy, podporou kolektivního vyjednávání a podobně.“

— Lucie Trlifajová

„Kauza Doroty Š. a mnohé další nám opakovaně připomínají nutnost deinstitucionalizovat sociální a psychiatrické služby. Tato povinnost České republiky navíc vyplývá z ratifikace Úmluvy OSN pro práva osob se zdravotním postižením. Jedině důstojnost a lidská práva respektující sociální a psychiatrické služby, poskytované odborníky s důstojnými pracovními podmínkami, mohou zabránit tragédiím, kterými jsme opakovaně svědky.“

— Šárka Dušková